

Fig. 1. Brabrand. Kirke og præstegård, efter maleri af A. Fritz 1874 (privateje). — *Church and parsonage, after a painting by A. Fritz 1874.*

BRABRAND KIRKE

HASLE HERRED

Kirken, der var viet S. Morten¹, var en af dem, hvortil ærkedegnen havde visitationsret². 2. oktober 1666 overdrog kongen denne til Axel Sehested til Stovgård³. Det ser ud til, at Brabrand præstekald i alt fald fra 1432 til 1556 havde samme indehaver som S. Olai præbende, men kirken var næppe inkorporeret i præbendet⁴. Ved fundats af 23. februar 1680 oprettedes friherreskabet Marselisborg, og Brabrand kirke blev indlemmet heri⁵ (jfr. dåbsfad). Baron F. J. C. Güldenchrone solgte 1807⁶ kirketienden til sognets hart-kornsbesiddere, der modtog skødet 6. juni 1827⁷. Kirken overgik til selveje 1. januar 1911. I skibets nordmur har eksisteret et kammer, der angiveligt målte ca. een gange halvanden meter; det berettes, at sognepræsten under svenskekrigene i slutningen af 1650'erne havde skjult sig her⁸.

Kirken ligger på en afsats på et jævnt skrånende terræn, der har fald mod den langstrakte Brabrand sø. Den stærkt tilgroede sø, hvis vandspejl før i tiden lå en del højere, udfylder en bredning i den tunneldal, hvori Århus å flyder. Kirken, hvis længderetning er parallel med landskabets dominerende træk, ligger mellem søen og landsbyen, i den vestre ende af det gamle Bra-

Fig. 2. Brabrand. Kirken set fra øst. *The church seen from east.*

K.deF.L. 1977

brand, der strakte sig langs landevejen mellem Århus og Silkeborg (fig. 24). Den ældre bebyggelse er nu stort set forsvundet under sognets omdannelse og vækst som forstad til Århus. Hovgård, sydvest for kirken, var i middelalderen en adelig hovedgård.

Kirkegården, hvortil hører et afsnit nord for Hovgårdsvej, omfatter efter udvidelser 1917, 1929 og 1961⁹ et betydeligt areal, der omslutes af hegning af forskellig art. Mod Hovgårdsvej og Kirkevej er der nye, hvidkalkede, teglhængte mure, hvor jerngitterlåger mellem murede piller fungerer som indgange. Ved kirkens seneste udvidelse anlagdes ved dens nordgavl en forplads med tilkørsel. Omkring midten af forrige århundrede var kirkegården, der planeredes 1848⁹, omgivet af stendiger. Efter nedrivning 1874¹⁰ af den ældre, firlængede præstegård på kirkegårdens østside (jfr. fig. 1) opsattes midlertidigt en hæk. 1908⁹ gennemførtes endnu en planering.

Hovedindgangen er på nordsiden og var tidligere en overdækket portal¹¹, der ved midten af 1800-tallet blev afløst af stakitport, som 1865⁹ erstattedes af jernlåger mellem murede piller med pyramidetag. Indkørslen ændredes 1898⁹, og uden for den nordre hegnsmur byggedes senere et *fligkapel*, der ved murens efterfølgende flytning bragtes ind på kirkegården. Kapellet, ændret 1929¹², sløjfedes efter opførelsen af det nuværende, som 1961, efter tegning af Jørgen og Kaj Schmidt, er rejst østligst på området. 1921 plantedes lindetræer, og vestsidens elme erstattedes 1927 af lind⁹.

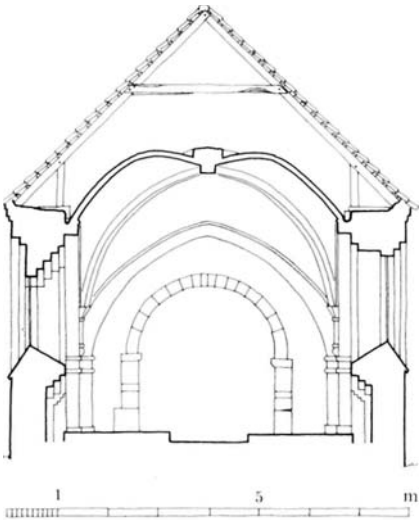
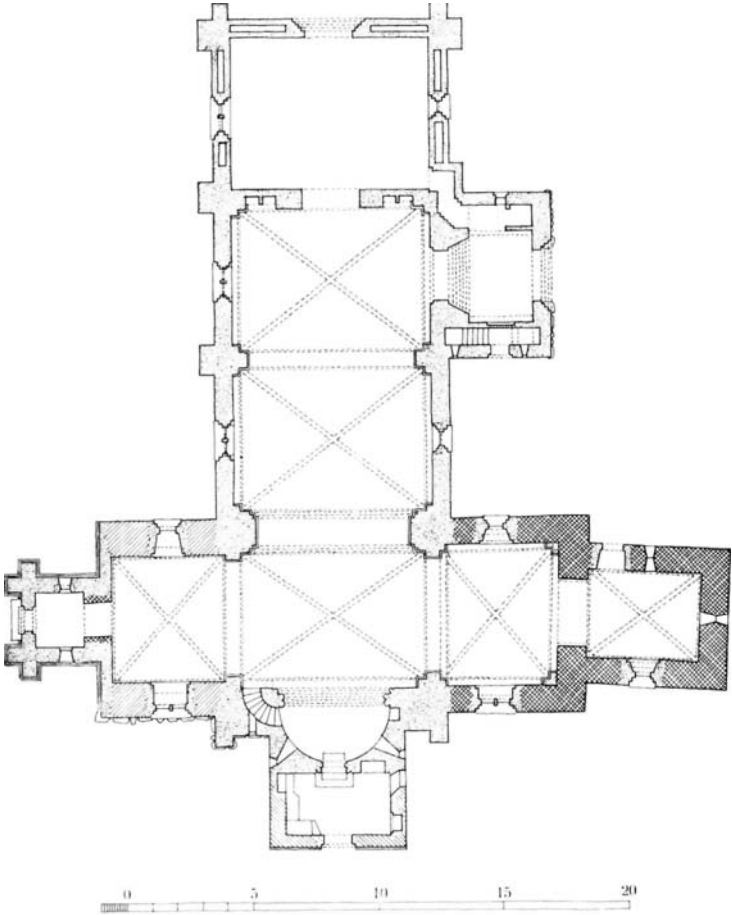
Fig. 3. Brabrand. Kirken set fra sydøst for udvidelsen 1924—25. Efter fotografi i Boserups samling, NM. — *The church seen from south-east before extension 1924—25.*

Kirken præges fuldstændigt af en betydelig udvidelse 1924—25, hvorved den middelalderlige bygning ændredes væsentligt og blev tværskib i det nye anlæg; dette yderligere øget 1969—70. Den oprindelige, romanske kirke, bestående af kor og skib, er i senmiddelalderen udvidet med en vestforlængelse, hvorover der var et siden forsvundet tårn; ved skibets sydside rejstes senere et nu stærkt omdannet våbenhus. En $\dagger$ tagrytter over skibets vestre ende afløstes 1880 af det nuværende tårn. Orienteringen er solret.

Den oprindelige kirke, hvis kor og skib ligger skævt for hinanden, er opført af rå og *kløvet kamp* lagt i regelmæssige horisonter, mens der til hjørner og åbninger er anvendt kvadre. Opmuringen er afsluttet med et udjævnende lag af fed kalkmørtel (fig. 6), og i koret er der på væggen iagttaget groft glattede fuger¹³. Af oprindelige enkeltheder er i koret bevaret to rundbuede, genåbnede *vinduer*, der begge har stik af kileformede kvadre; det ene sidder i nordmuren og er 115 cm højt, det andet i gavlen. Ved begge åbninger er den nederste kvader i hver side længere end de øvrige¹⁴. Skibets *sydportal*, der er en simpel rundbuet åbning med rette vanger, flyttedes ved ombygningen til vestgavlen¹⁵.

Indre. I den rundbuede koråbning, der har profilerede kragbånd (p. 1368, fig. 4), er på østsiden af nogle af stikkets kvadre hugget en pudskant i form af en med buen koncentrisk rille 29—35 cm fra bueanten¹³. Skibets og korets trælofter blev omkring 1860⁹ pudset og hvidtet.

Tilføjelser og ændringer. $\dagger$ Tårn. Skibets vestre del er opført med munketegl

K.deFL. 1968

Fig.

6. Brabrand. Udsnit af murværket på skibets østgavl (p. 1521). — *Section of masonry in the east gable of nave.*

i munkeskifte på en syld af større marksten, som på sydsiden træder frem over terræn; vestgavlen er ændret senest ved opførelsen af det nuværende tårn. Langmurenes sværhed, sammenholdt med skriftlige efterretninger fra 1725, 1739¹⁶ og 1807¹⁷, lader antage, at der her har eksisteret et vesttårn. Imidlertid kan ingen detaljer aflæses i bygningens stærkt ændrede tilstand, hvor alle façader og vægge dækkes af et kraftigt pudslag. Det er ikke muligt at tage stilling til den lokale overlevering¹⁸, hvorefter skibets vestende, under navnet True kirke, skulle være opført af materialer, der hentes ved denne kirkes nedbrydning (p. 1548).

En rest af det formentlig senmiddelalderlige *våbenhus*, der tidligst nævnes

Fig. 4. Brabrand. Plan 1:300. Målt af KdeFL 1968, tegnet 1977, suppleret med plan af udvidelsen 1969—70, efter tegning af Jørgen og Kaj Schmidt. — *Ground-plan 1:300.*

Fig. 5. Brabrand. Tværsnit 1:150 i det oprindelige skibs østre fag. TF og KdeFL 1968. — *Cross-section 1:150 in the east bay of the original nave.*

1701¹⁹ (jfr. fig. 1), er bevaret i den nuværende »korudbygning«. Gavlen og tilstødende partier af langmurene rummer munkestensmurværk og partier af flensborgsten; i det indre er der langs vestvæggen levn af en *muret bænke*. 1862, da begge bænke var i behold, bestod gulvet af gule mursten, og bræddeloftet, der hævdedes 1880, var anstrøget med vandfarve⁹.

Et blyklædt, knap fem meter højt *†træspir* over skibets vestre ende kendes tidligst fra et maleri 1831 af C. D. Gebauer²⁰ og omtales første gang 1844¹⁷, da det behøvede reparation (jfr. fig. 1). Konstruktionen hvilede på træstolper, der udskiftedes 1874⁹. Da spiret et par år senere skulle sættes i stand, kom det på tale i stedet at rejse et tårn, og en fritstående kampanile blev foreslået. Sagen endte med, at det nuværende, nyromanske *tårn* af røde sten, der oprindeligt stod i blank mur, opførtes 1880 efter tegning af Vilhelm Puck, der samtidig ombyggede skibets vestgavl⁹.

År 1700²¹ meldes kirken som helhed at være i god stand bortset fra gavlens tagsten; enkelte mangler nævnes 1710²². Et syn 1739²³, der omtaler tagenes dårlige tilstand, angiver, at skibet var tækket med dels tegl, dels bly, mens koret havde blytag. 1804²⁴ fik kirkeejeren, baroniet Marselisborg, tilladelse til at sælge kirkens bly og erstatte det med tegl; denne transaktion gav et udbytte på godt 250 rdl., hvorefter kirken afhændedes til beboere i sognet⁶. 1707 skulle to vinduer repareres og eet gøres slet af nyt; 1778²⁵ indsattes to »engelske« vinduesrammer, og 1830²⁶ blev det foreslået, at vinduerne ved prædikestolen skulle forbedres. 1867 forsynedes både kor og våbenhus med et spidsbuet jernvindue, og det følgende år ønskedes to lignende vinduer i skibets vestre ende⁹; 1911 fik skibet et nyt jernvindue i hver side. 1897 etableredes kapper ved kirkens to kakkelovne, og 1912 blev indlagt elektrisk strøm⁹.

Kirkens ombygning og nyorientering. 1918 fremstod et ønske om at udvide bygningen på grund af sognets stærkt stigende befolkningstal; overvejelserne resulterede i, at der 1924—25 midt for skibets nordside rejstes en bred, to fag lang *udbygning* med våbenhus samtidig med, at det middelalderlige anlæg underkastedes en gennemgribende ændring, bl.a. omfattende indbygning af hvælv. Våbenhuset transformeredes til korparti i sammenhæng med, at nybygningen gjordes til kirkens hoveddel, orienteret nord-syd, mens enderne af det ældre skib reduceredes til korsarme. Det lykkedes arkitekten Harald Lønborg-Jensen at bibringe komplekset en god helhedsvirkning, som er fastholdt ved den tilføjelse af ny hovedindgang og våbenhus ved nybygningens nordre ende, som Kaj og Jørgen Schmidt forestod 1969—70²⁷.

Alle *tagværker* nye, af fyrretræ; svære egespær i kor og skib omtales 1862⁹. *†Vejrhane* på spiret nævnes 1862⁹.

Kirken står i dag pudset og hvidkalket ude og inde, alle tage er hængt med tegl, på nær tårnet, hvis firsidige pyramidespir er skiferklædt.

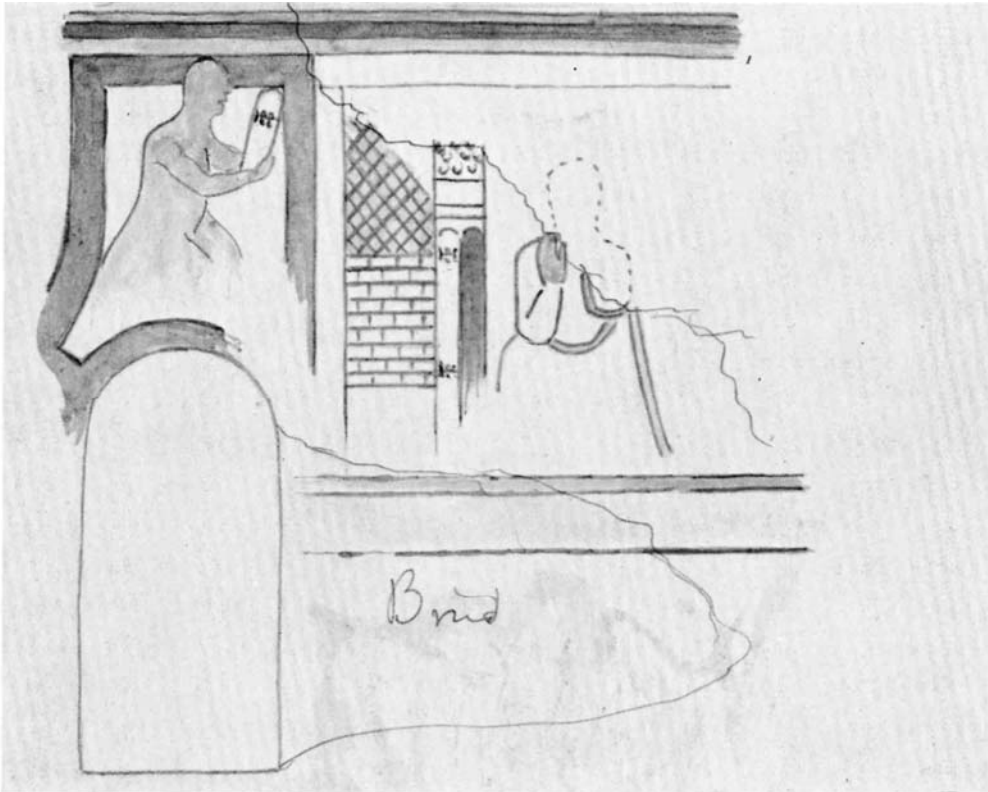

Fig. 7. Brabrand. Romansk (†)kalkmaleri på korets nordvæg. Farvelagt skitse 1: 20 af C. M. Smidt, 1924, i NM (p. 1525). *Romanesque mural on the chancel's north wall, c. 1200.*

(†) KALKMALERI E R

Korudsmykning o. 1200. 1924 fremkom på alle vægge rester af en atter overkalket, romansk dekoration, der var malet på et glittet pudslag; kun på nord-væggen tillod bevaringsforholdene at aflæse en sammenhæng (fig. 7). Her var væggen opdelt med vandrette bånd, der syntes at have været fortsat på de andre vægge. Hovedfeltet var en ca. 110 cm høj frise, hvis sektioner kantedes med rødt bånd; over nordvæggens vindue var der bevaret en sidevendt mand i bevægelse, holdende en rundbuet plade med begge hænder. Hans arme var malet med en kraftig blå farve, der adskilte sig fra den grønne, som var benyttet til et træ ved hans knæ. Øst for denne scene sad en frontal figur med løftet højre hånd, men iøvrigt manglede kroppens øverste del. Imellem de to personer var fremstillet en bygning, der bl.a. rummede to rundbuede felter, hvoraf det ene, ved en række rødmaledede bueslag, havde lighed med ovennævnte plade, mens det andet stod tomt. Chr. Axel Jensen opfattede motivet som en port,

hvis ene fløj var fjernet af personen over vinduet, og tolkede fragmentet som en skildring af Samson i færd med at nedtage byporten i Gaza (Dom. 16, 1—3). E. Rothe, der fremhævede dekorationens kultiverede malemåde, anså den tårn-lignende bygning for et porthus, og han identificerede manden over vinduet med Moses på vej ned ad bjerget med Lovens tavler (2. Mosebog 34, 29ff). Under frisen, omtrent i niveau med vinduets halve højde, forløb et 20 cm højt bånd, bestående øverst af en gul bræmme og nederst en rød, hvor imellem skimtedes rester af majuskler. Over figurfrisen var malet et godt 10 cm højt bånd af en rød bræmme mellem lysegrønne. På sydvæggen sås rester af hvide bogstaver i det røde bånd, og øverst var der på denne væg levn af indrammede, rektangulære felter i en perspektivisk mæanderbort i overvejende gule og røde farver.

INVENTAR

Oversigt. Den store ombygning 1924—25, da kirkens orientering lagdes på tværs af den oprindelige, har på flere måder berørt inventaret, ikke alene ved omplaceringer (altertavle, prædikestol, mindetavle), men også ved ændringer og nyarbejder (altertavle, stolestader, pulpitur). Af bemærkelsesværdige inventarstykker kan nævnes alterkalken fra 1551, skænket af den sidste katolske biskop i Århus, Ove Bille, fremhævet ved en samtidig mindetavle, samt det vægtige tindåbsfad, givet 1686 af patronatsejeren Constantin Marselis og hans hustru, Sophie Elisabet Carisius.

Alterbord, 1925, af umalet fyrretræ. †*Alterbord* var 1862 af kampesten beklædt med brædder; 1866—67 »flyttet ud«⁹, dvs. væk fra østvæggen.

Alterklæde, nyere, af rødt fløjl. † *Alterklæder*. 1710²² var klædet af rødt fløjl med sølvgaloner; herunder lå et gammelt, af grønt fløjl. 1862 af rødt bomulds-fløjl kantet med uægte sølvtresser, midtpå var med ægte tresser syet en stråle-sol omkring Herrens navn med hebraiske bogstaver. 1880 af silkefløjl⁹.

Altertavle (fig. 8), med stafferingsårstal 1595 og rimeligvis udført kort forinden, men ændret gennemgribende i forbindelse med flytningen 1924—25. Den ret enkle renæssancetavle tilhører en gruppe, hvis nærmeste og bedst bevarede parallel findes i Veng (Hjelmslev herred)²⁸. Også ved sin staffing, udført af Per glarmester, tilslutter Brabrand-tavlen sig den førnævnte gruppe.

Af tavlens oprindelige dele er bevaret storfeltet (med maleri fra 1895, jfr. ndf.), flankeret af fyldingsdelte smalfelter med foranstående, glatte søjler på fremspringende postamenter. Over en glat gesimsfrise har topstykket tre rektangulære fyldingsfelter mellem glatte søjler samt øverst trekantgavl. 1924—25 omdannedes tavlen i »højrenæssancestil«, efter tegning af arkitekt H. Lønborg-Jensen, ved hjælp af nyskårne stor- og topvinger, volutknægte på fodstykke

N.E.1968

Fig. 8. Brabrand. Altertavle med stafferingsårstal 1595, ændret o. 1924 (p. 1526).

Altarpiece with date of decoration 1595, altered c. 1924.

og gesimsfrise, samt prydspir og topkugler på vinger og topstykke. Samtidig stafferedes den af Povl Jensen med delvis genopmaling af den ældre staffering, der var fremkaldt under ialt fem overmalinger²⁹: 1) 1595, årstal i topstykkets midtfyldning, i de to flankerende felter mauresker i sølv; i trekantgavlen Jesu-monogram i cirkel, udført i guld på sort bund og her udenfor smalte. Topstykkets søjler sølv med guldringe, storsøjlernes kassetteværksornamenter i guld og sølv på rødbrun bund. Gyldne versalindskrifter på sort bund, i frisen: »Saa

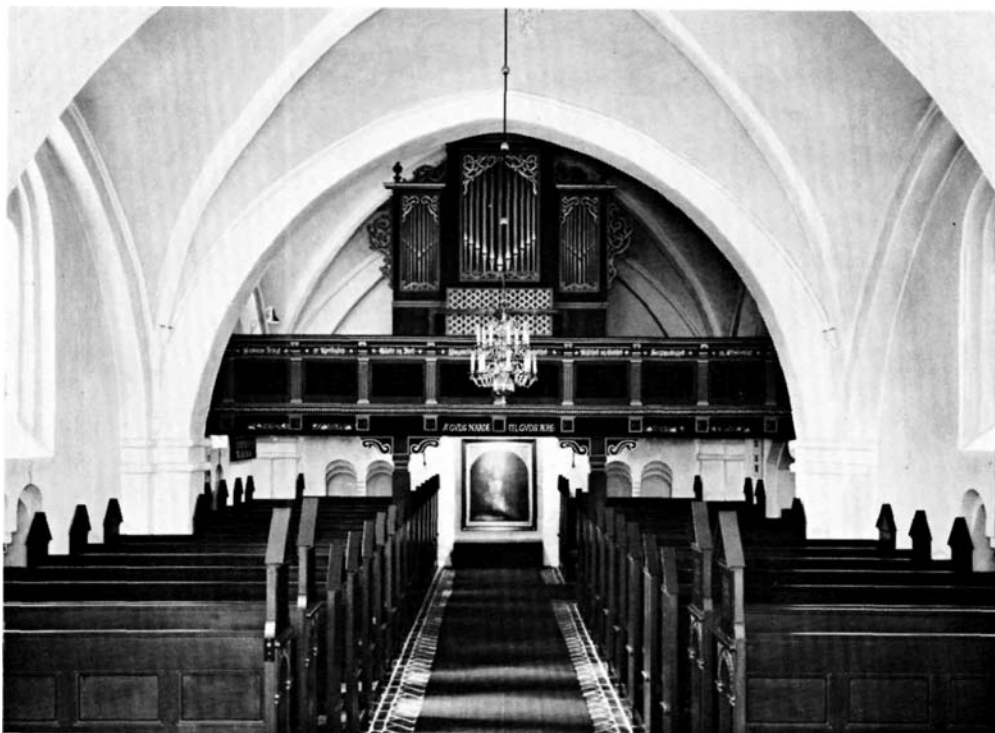

Fig. 9. Brabrand. Indre, set mod nord. 1968. – Interior, looking north.

N.E. 1968

Sandelig Jeg leffuer siger den Herre Herre: Jeg haffuer ingen behagelig Hedt (behagelighed) i den ugudeliges død, men at den ugudelige omvender sig fra sit Wæsen oc lefuer. Ezech. 33 (vers 11). Per glarmester i R.«. I postamentfeltet: »Esai. 43 (vers 25). Jeg, Jeg er den som affsletter dine misgierninger For min Skyld. Oc ieg wil ick ihuokomme Dine Synder«. Det tilhørende storfeltsmaleri forsvundet³⁰.

2) 1711. Det oprindelige årstal overmalet. I trekantgavlen malet et øje; søjlerne rødbrune. I frisen en let ændret gentagelse af postamentets indskrift fra Esaias 43,25; i postamentet: »Timoth. 2. (Paulus 2. brev til T., 2,8) Kom Jesum Christum ihu som er opreist fra de døde«. — »Anno 1711 er denne Alter Tavle Renoveret«.

3) 1842. I gavlfeltet tilføjet stråler og glorieskive om øjet. Blå overmaling med lyseblåt i postamentfeltet (her ingen indskrifter) og sort på storsøjlepryd-bælterne. Hvidmalet versalindskrift med rød skyggekant, på sort bund, i frisen: »Hvo som troer paa mig skal leve om han end dør« (Johs. 11,25). Denne indskrift svarer til det af sognepræsten, J. C. Hahn, 1842 skænkede³¹ *altertavle-maleri*, der er udført af C. D. Gebauer³², antagelig 1831³³. Det er et oliemaleri på lærred, 91 x 84 cm, i ny ramme, med motivet: Lazarus' opvækkelse. Efter

Fig. 10. Brabrand. Indre, set mod øst. 1968. — Interior, looking east.

N.E. 1988

restauration 1972 ved malermester Clemen Andersen, Brabrand, er maleriet nu ophængt i menighedsrådssalen.

4) 1867, rimeligvis restaureret under arkitekt Walthers opsyn⁹. Brun ådring med grå marmorering på storsøjlernes prydbælter, i topgavlen Kristusmonogram. Frisens indskrift en gentagelse af nr. 3.

5) 1895. Rammen egetræsmalet. Friseindskriften: »Du lidet troende hvi tvivlede du?« (Math. 14,31), svarende til det nyindsatte *oliemaleri*, på lærred, af Jesu vandring på søen, udført 1892—94 af Jens Hansen-Aarslev³⁴.

6) 1910—15(?)⁹. En genopmaling af den foregående staffering og indskrift.

Stafferingen fra 1924—25 (jfr. ovfr.) omfatter en friseindskrift, med fraktur: »Kommer hid til mig alle I som lide«, etc., mens den tidligere »overskrift« til maleriet er flyttet ned i postamentet. Rammeværket brunt med lidt rødt og grønt samt forgyldning på ornamenterne.

Allersølv m.m. Kalk (fig. 11), skænket 1551 af Ove Bille³⁵ (biskop 1520—36, død 1555) ifølge mindetavle (jfr. ndf.). Den 19,2 cm høje kalk har oprindelig fod, skaft og knop, mens det glatte, indvendig forgyldte bæger er fornyet i ny tid³⁶. Den ottesidede pyramidefod, på standkanten dekoreret med en dobbelt række af små reliefstave, er på to af tungerne smykket med giverens nu næsten

X. E. 1968

Fig. 11. Brabrand. Alterkalk skænket 1551 af biskop Ove Bille; nyere bæger (p. 1529). — *Chalice donated 1551 by Bishop Ove Bille, bowl of later date.*

udpudsede, graverede, fædrene og mødrene våbner, Bille og Gyldenstjerne; asymmetriske skjolde med lansehul, hvorover stor hjelm og hjelmtegn. På fod-tungen mellem våbnerne ses tre huller efter nitter til fæstnelse af forsvundet krucifiks. Knoppen har på over- og undersiden seks rundbuede blade eller rudimentære stavværksvinduer, hvorimellem fremspringende rudebosser med graverede minuskier på skraveret bund: »ihs mar« (Jesus Maria), vekslende med støbte barneansigter³⁷.

Disk, o. 1800, glat, 14,3 cm i tv.; under randen stempel for Århusguldsmeden Fr. Janus Creutzberg (Bøje nr. 1396).

Oblatæsker. 1) O. 1850, udført af N. H. Wendelboe, Århus, hvis stempel (Bøje nr. 1416) ses under bunden sammen med gardeinens, Simon Groth. Cylinderformet, 9,3 cm i tv., 3,5 cm høj, med graveret kors på det let hvælvede låg. 2) 1880'erne, af porcelæn, fra Bing & Grøndahl, sort med guld Kors; på altret.

Vinkande, 1897, af hvidmetal, antagelig oprindelig hjemmehørende i »Sanct

V.M. 1968

Fig. 12.

Brabrand. Rygkrucifiks fra ældre †messehael, overført til hael fra 1868 (p. 1532). — *Cruciform orphrey transferred from back of older chasuble to another from 1868,*

Ansgars danske kirke i Brooklyn, N. Y., indviet den 24. Januar 1897«, ifølge graveret indskrift på det næsten cylindriske korpus. Skænket 1925 af Benedict Nordentoft. † *Vinkander*. 1) 1845³³, af porcelæn, sort, med guld kors. 2) 1887, af sølv, foræret 1894⁹.

Sygekalk, muligvis fra 1840'rne, 9,7 cm høj, på lille, profileret fod, skaft med indknebne led samt omvendt klokkeformet bæger, indvendig forgyldt. Den formodentlig tilhørende *disk*, forgyldt, med lille cirkelkors på randen, har under bunden mesterstempler for B. R. Schou, Århus (Bøje ny udg. 1954, nr. 1539 (to gange) og 1540). Ude af brug. Moderne Sygesæt af tin. † *Sygeoblatæske*, formodentlig fra begyndelsen af 1700'rne, cirkulær, 3,2 cm i tv., vægten 2 lod, med kruset rand og perlemorsplade som låg, hvori skåret en bispefigur⁸; under bunden vistnok stempel for Mikkel Gregersen, Århus (Bøje p. 194) (indb. 1907).

Alterstager. 1) 1500'rnas sidste fjerdedel, to ens, af ret rødligt malm, ganske svarende til stager i Vester-Vanned (DK Tisted amt p. 274). Blødt hulede pro-

V.M. 1968

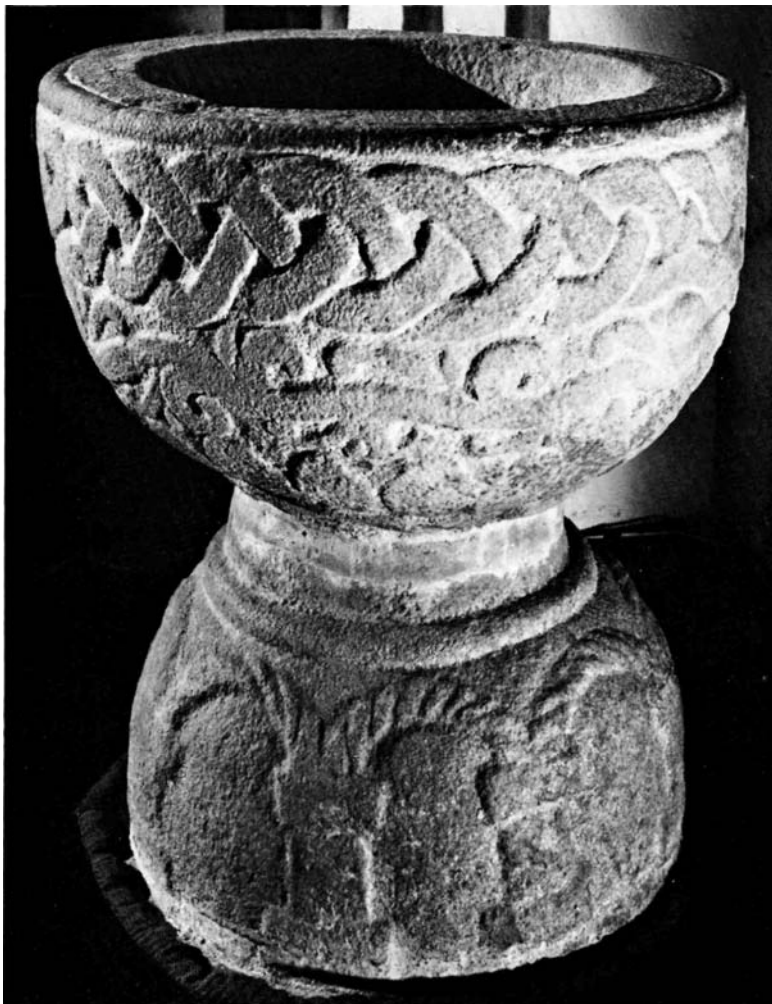
Fig. 13.

Brabrand. Dåbsfad skænket 1686. Bundfelt med Jesu dåb (p. 1534). – *Baptismal dish donated 1686. Inside at the bottom Christ's baptism.*

filled på fod- og lydeskål, konisk skaft. Forneden på foden tre huller til nu forsvundne ben; 27,7 cm høje. Jernlysetorn. 2) Et par af lyst messing, skænket 1916⁹. 3) »Syvstage«, skænket 1911⁹. 4) O. 1925⁹, to dobbeltarmede messingstager, med skjoldbærende løve som midtfigur; på piedestaler ved altret.

†*Alterbøger*. 1710 nævnes Morten Luthers postil på latin, en alterbog, et ritual, noget brøstfældigt, et graduale eller ny salmebog in folio²².

Messehagel, 1868⁹, af rødfløjl med dobbelte guldgalonier langs kanterne. Rygkrucifikset (fig. 12), o. 1725, er overflyttet fra en ældre †hagel. Det er 63,5 cm højt, i reliefbroderi, udført efter et ofte anvendt forlæg (jfr. bl. a. Garnisons kirke i Kbh.³⁸), stukket med guld- og sølvtråd samt silke med farven rød

N. E. 1968

Fig. 14. Brabrand. Døbefont (p. 1533).

Romanesque baptismal font.

til markering af blodspor, sort til linierne i Golgathahøjen samt gult og grønt til planten herpå. Nu ude af brug, hos sognepræsten. †*Messehagler*. 1710²² var den gamle hagel af rødt fløj. 1826³⁹ anskaffedes en ny, identisk med den, der 1862⁸ var af sort klæde kantet af sølvgaloner og med krucifiks (jfr. ovfr.).

Alterskranke med smedejernsgitter, 1929, efter tegning af H.Lønborg-Jensen; sortmalet med forgyldning. Rester af en ældre, enkel (†)*skranke*, antagelig fra 1866⁹, med drejede træbalustre, ligger på det nye våbenhusloft. Den foregående, omtalt 1862⁸, var »lige, gammeldags og meget simpel«.

Døbefont (fig. 14), romansk, af ret grovkornet granit, kummens rødlig, fodens snarere blålig, hvilket dog kan stamme fra en tidligere blå eller sort overma-

ling⁴⁰. De to dele samlet ved hjælp af et 5—8 cm tykt cementlag. Kummen, ca. 82 cm i tv.m., har en ret lav reliefudsmykning, båndfletning over ranke og nederst spidse bægerblade; foden prydes af tovtstavsarkaderække. Formodentlig fra et værksted, der har leveret fonte til kirker nær Århus (Mackeprang: Døbefonte p. 336). I det nye kors nordøsthjørne.

Dåbsfad, 1686, af tin, udført af Århus-kandestøbermesteren Hans Nielsen Gotlænder⁴¹. Det kraftige fad, 45,2 cm i tv.m. og ca. 4,5 cm dybt, er helt dækket af en graveret udsmykning. I bundfeltet (fig. 13) Jesu dåb omgivet af indskriften : »Os bør retferdighed at fylde som andre skal til himlen hylde«, samt en bladranke. På den 9,1 cm brede, flade rand et stort, kronet våben for Mar-selis, holdt af stående løver og flankeret af giverindskrift og årstal: »Constantin von Marselivs — Sopfia Elisabet Carisivs — 16 — 86«. På randen ses endvidere en ranke med frugter og blomster, hvorimellem tulipan, nellike, stedmoderblomst og vindrueklase; herunder en toliniet, versificeret indskrift: »Et døbe fad af tin foræris Brabran kiercke. Gvd lad det naade bad hos alle døbte vircke / at fødis og dødis er alles vor lycke, men fødis og døbis er christenheds smykke«. På randen, modsat våbnet, er graveret en bladkartouche ophængt i ringe og med en palmegren og en mod himlen muntert kvidrende fugl til hver side. Midt i blomsterornamentet er kunstfærdigt stemplet kvalitetsmærket for engelsk tin, en kronet rose, i hvis kronering ses kandestøberens initialer »H N S« (fig. 25). Både indskrift og ornamentik er udført med langt større dygtighed end bundfeltets figurscene, der i øvrigt, ligesom indskriften udenom, nøje svarer til et samtidigt *dåbsfad fra Søby kirke (Gern hrd.) af samme mester. Under fadets bund, i midten, ses flere drejede, koncentriske linier samt på randen en pålodning, antagelig til en øsken beregnet til ophængning, muligvis fra tiden efter 1906, da man ønskede fadet ophængt på væggen⁹. Nu anbragt i en bred tinkrave i fontekummen.

Dåbskande af tin, antagelig fra o. 1862⁸, 25,5 cm høj incl. lågkorset. Ganske svarende til kander i Lisbjerg og Hasle (p. 1414 og 1510) og indvendig i bunden stemplet med Kbh.s byvåben (ulæseligt årstal) og initialerne C [M] S for Københavnerkandestøberen C. M. Svanberg jun.

Krucifiks, udført af Jørgen Glud, 1974 skænket af Preben Sørensen, Brabrand. I det nye våbenhus.

Prædikestol (fig. 15), o. 1650, stafferet 1679. Den firefagede stol, der rimeligvis er fra samme værksted som Åbys forsvundne (p. 1444) og Triges (V.-Lisbjerg hrd.) fra 1653, har i de høje og ret smalle storfelter arkitektonisk opløste arkader med bruskværk; både i arkadesviklerne og i frisefelterne findes fladsnit, hvori indgår fantasimasker og blomster. Foran stolens afskårne hjørner står plumpe figurer af (fra øst) evangelisterne Matthæus, Markus, Lukas og Johannes, mens figuren nærmest væggen, ligesom i Trige, er en nøgen kvindeherme,

N.E. 1968

Fig. 15. Brabrand. Udsnit af barok prædikestol, stafferet 1679 (p. 1534). *Section of Baroque pulpit, decorated 1679.*

der på skaftet har draperiophæng med stor kvast. Kraftig æggestav og tandsnit under den fremspringende gesims. Engle- og diadem hoveder pryder hjørnerne på henholdsvis frise og postament; såvel hængestykker som englehoveder under stolen er tilføjelser fra 1924 ligesom det cementstøbte fodstykke; 1862⁸ havde stolen endnu fem englehoveder.

Den samtidige, sekssidede himmel har diamantbosser ved hjørnerne, kraftig, karnisprofileret tandsnit under gesimsen samt udsavede top- og hængestykker, de førstnævnte formet som adosserede fantasidyrehoveder. Under hjørnerne englehoveder, der formodentlig har mistet den nedre del af fjerkraven; topspirene er tilføjet 1924. På lydhimlens underside er ved profillister dannet et sekskantet midtfelt, hvorunder duen er ophængt.

Stolen står med en broget staffing i rødt, blå, grønt og hvidt med lidt forgyldning, på brun baggrund, udført 1924 af Povl Jensen på grundlag af den oprindelige. I postamentfetterne er afdækket en hvidmalet kursivindskrift: »1679 den 11 Feb. Loed H./ Søren Nielssen Brabrand m/ed sin kierste den(n)e prædikstoel sta/fere paa egen bekostning«. På lydhimlens frise: »Saa elske(!)

Gud verden, at han gav sin enbaarne søn« etc. I storfelterne er på brun bund malet en enkel, høj plante med lange, grønne stængler og blade og varierende gule, røde eller blå blomster. Denne oprindelige staffering, der ligger direkte på træet uden kridtgrund, fandtes under mindst to overmalinger (indb.): en overvejende hvid, fra o. 1800, samt en egetræsådring fra før 1862, dog med bronzerede figurer⁸, alt atter egetræsmalet 1871⁹. — Før ombygningen ved det gamle skibs sydøsthjørne, nu i hjørnet mellem »korsfaget« og den middelalderlige vest-forlængelse.

Stokværket stammer dels fra 1871—72⁹, dels fra 1923—24. Det ældre sæt, efter tegning af Walther, opstillet i kirkens gamle del, det yngre, med »renæssancegavle«, i det nye skib. 1970 ændredes ryglænene til en mageligere stilling. Alt brunmalet og stalferet med lidt hvidt og sort samt hvide, religiøse versal-indskrifter. †*Stokværket* før 1871 bestod efter al sandsynlighed af de 37 lukkede stole og een åben, alle med ryglæn, der omtales 1862⁸ og 1710²²; på mandsstolene (17) fandtes årstallet 1686, på fruentimmerstolene (20) 1662. 1862 var de malet med blå oliefarve⁸.

†*Præstestol*, med årstallet 1686 og Jesumonogram⁸, blev 1867⁹ fjernet fra sin plads i koret nord for altret. †*Degnestol*, omtalt 1710²², ønskedes 1816³⁹ flyttet op i koret ved altrets sydside, hvorefter †»sangbænkene« skulle opstilles i skibet på degnestolens plads; fjernet 1867⁹.

†*Kirkekiste*, 1710²² beskrevet som »en stor, gammel, beslået og ubrugelig ege-kiste«, stod 1816 »til vanzir« i koret, hvorfra den foresloges flyttet til skibet³⁹.

*Dørfløj*⁴², 1700'rne, samlet af seks egeplanker ved fjer og not, på bagsiden desuden med to vandrette revler, der ligesom de to gangjern er nyere; udvendige side flammet i diagonaltstillet rudemønster. Rosetformet nøglehulsbeslag; skydelås i bagsiden. Brunmalet. Til det oprindelige våbenhus, nu præsteværelse.

Orgelpulpitur, 1923—24, i den nye kirkes nordende. †*Pulpitur*, i det gamle skibs vestende, tidligst omtalt 1702²¹, hvorpå var anbragt otte lange †bænke²², antagelig de samme (dog kun seks), der omtales endnu 1862⁸ som fritstående og med ryglæn. Pulpiturets panelklædte forside var da inddelt i otte felter. Rester af dette fyrretræspanel, med store, rektangulære fyldinger og enkle pro-fillister, findes på loftet. Bevarede brudstykker af en giverindskrift og en præsterække, begge med skriveskrift, kan suppleres fra synsprotokollen: På gesims-frisen, sortmalet: »[Series pastorum post] Reformationem«⁴³. I fyldingerne, hvidmalet på sort bund, præsternes numre og navne, de bevarede fyldinger med nr. 12, Peder Nordentoft Thomsen (1863—1910) og Bartholdy Møller (1911). I postamentet, hvidmalet på blå bund: »[Agtbare Selveiergaardmand i True, Laurits Jen]sen Kræmmer⁴⁴, [har,] Gud til ære, ham selv til en kjærlig Amindelse, [bekostet Kirkens Maling og Prydelse i] Aaret [1841]. Til almeent Gavn velvillige at være«.

Ældre fot. i NM

Fig. 16. Brabrand. Indre, set mod øst. For ombygningen 1924—25. — *Interior, looking east. Before the restoration 1924—25.*

To *stolper⁴⁵ (fig. 23), fra 1600'nes sidste fjerdedel, har formodentlig hørt til den del af inventaret, der fornyedes 1662—1686 (jfr. ovfr.). Stolperne, der er 142—147 cm høje, har på den ene side af den fuldkantede, nedre del en relief-skåret ranke endende i solsikke. Dette fodstykke bærer over et ovalfelt et snoet søjleskaft, der er afbrudt foroven. Begge stolper, hvis dekoration er spejlvendt i forhold til hinanden, er ubehandlet på den ene side. Stolpernes udformning og dimensioner tyder på, at de muligvis har været anvendt som bærestolper for $\dagger$ pulpituret, måske i kirkens vestende. - Stolperne, som ifølge traditionen skulle stamme fra $\dagger$ True kirke, der sandsynligvis er nedrevet allerede i 1500'rne (jfr. p. 1548), har formodentlig oprindeligt stået i Brabrand kirke. Herfra er de kommet til gården »Engkjær«, tidligere fæstegård under Brabrand præstegård, nu »Truegården«, der 1942 er genrejst på Frilandsmuseet, Lyngby.

Orgel, bygget 1944 af Marcussen & søn, Åbenrå, med genanvendelse af façade fra 1925, tegnet af H. Lønborg-Jensen. 19 stemmer og to transmissioner. To manualer og pedal. $\dagger$ *Orgel* anskaffedes 1878⁹. **Orgel*, bygget 1893 af Fre-

N. E. 1968

Fig. 17. Brabrand. Mindetavle 1551 for biskop Ove Billes gave: alterkalken (p. 1538). — *Memorial tablet 1551 for Bishop Ove Bille's gift of the chalice.*

derik Nielsen, Århus, nu i Vissing kirke, Randers amt. †*Orgel* med 12 stemmer, anskaffet brugt til kirken 1925⁴⁶ og forsynet med ny façade (jfr. ovfr.).

Salmenummertavler, nye, til ophængningstal.

Præsterækketavle, 1925⁹, femdelt panel over bänkeryglæn; hvidmalede versaler på brun bund, sort og brun ramme. Formodentlig afskrevet efter ovennævnte præsterække. På det gamle kors østvæg.

Mindetavle (fig. 17), 1551. »In laude(m) Dei reue(rendus) d(omi)n(u)s AVO / bilde ep(iscop)us arhu(siensis) calice(m) dedit / eccl(es)ie Brabra(nd) anno d(omi)ni 1.5.5.1.« (»til Guds ære gav den ærværdige herre, Ove Bille, biskop i Århus, en kalk (jfr. ovfr.) til Brabrand kirke i Herrens år 1551«.). Indskriftens fint udførte minuskier i ret højt relief (indtil 1 cm over bundfladen) er skåret i een egeplanke, 48 cm høj, 138,5—139 cm lang og 7—8 cm tyk, med en uregelmæssig, 2,5—5 cm bred kant, der er svagt affaset mod skriftfeltet. Tavlen, der er flækket på langs, er i nyere tid blevet samlet med et jernbånd for hver ende. Brunmalet, indskriften forgyldt.

1661⁴⁷ var trætavlen indmuret i »altergulvet«, dvs. koret, hvor den 1889⁹ omtales som indmuret tværs over korets nordvindue⁴⁸; samme år flyttedes den hen vest for det genåbnede vindue og anbragtes endelig efter ombygningen under orglet i det nye skib.

*Maleri*⁴⁹ 1800'rne, Jesu bøn i Gethsemane, olie på lærred, 120 x 97 cm, i brun ramme med forgyldt bladliste. I det nye våbenhus.

Lysekroner. Tre skænket af sognepræst P. Nordentoft Thomsen og hustru, en 16-lys-krone fra 1912 samt en givet o. 1925 af fhv. forpagter Hansen⁸.

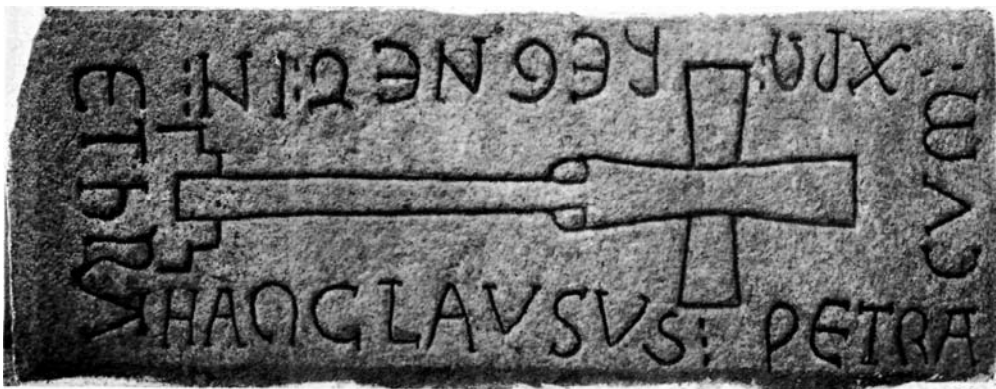
**Ligbåre*, 1700'rne, af fyr, nu 46 cm høj, 80 cm bred og 201 cm lang. Benene, der støttes af udsavede, profilerede knægte, er afskåret forneden ligesom enderne af de let profilerede bærestænger. Umalet. Genanvendt som slagtebænk i bryggerset til gården »Engkjær«⁵⁰ (jfr. *stolper ovfr.), på Frilandsmuseet.

N.E. 1968

Fig. 18. Brabrand. Klokke støbt 1744 af Laurentius Strahlborn, Lybæk (p. 1539). — *Bell cast 1744 by Laurentius Strahlborn of Lübeck.*

Klokker. 1) (Fig. 18), 1744. Om halsen skriftbånd med reliefversaler: »Anno 1744 Lavrentivs Strahlborn me fvdit Lybecæ« (»i året 1744 støbte Lorenz Strahlborn mig i Lybæk«), ledsaget af båndakantusornamenter med vindrueklase, der ligeledes står som et enkelt ornament midt på korpus; på slagkanten akantusblade. 67 cm i tv. Klokken hører formodentlig til de arbejder, der under Lorenz Strahlborns ældre år er udført under opsyn af sønnen Dietrich⁵¹. Klokken hang tidligere mellem to af de stolper, der bar *†spiret*⁸, nu i klokke-stol i tårnet. 2) 1927. Om halsen: »Brabrand menighed gav mig til sin kirke. De Smithske støberier i Aalborg gjorde mig aar 1927«. På klokkelegemet: »Til ære for Gud jeg synger ud Gudsfredens bud«; 102 cm i tv. *†Klokke*, 1528 indkrævet til kronen, vejede 17 lispund⁵².

V.M.1947

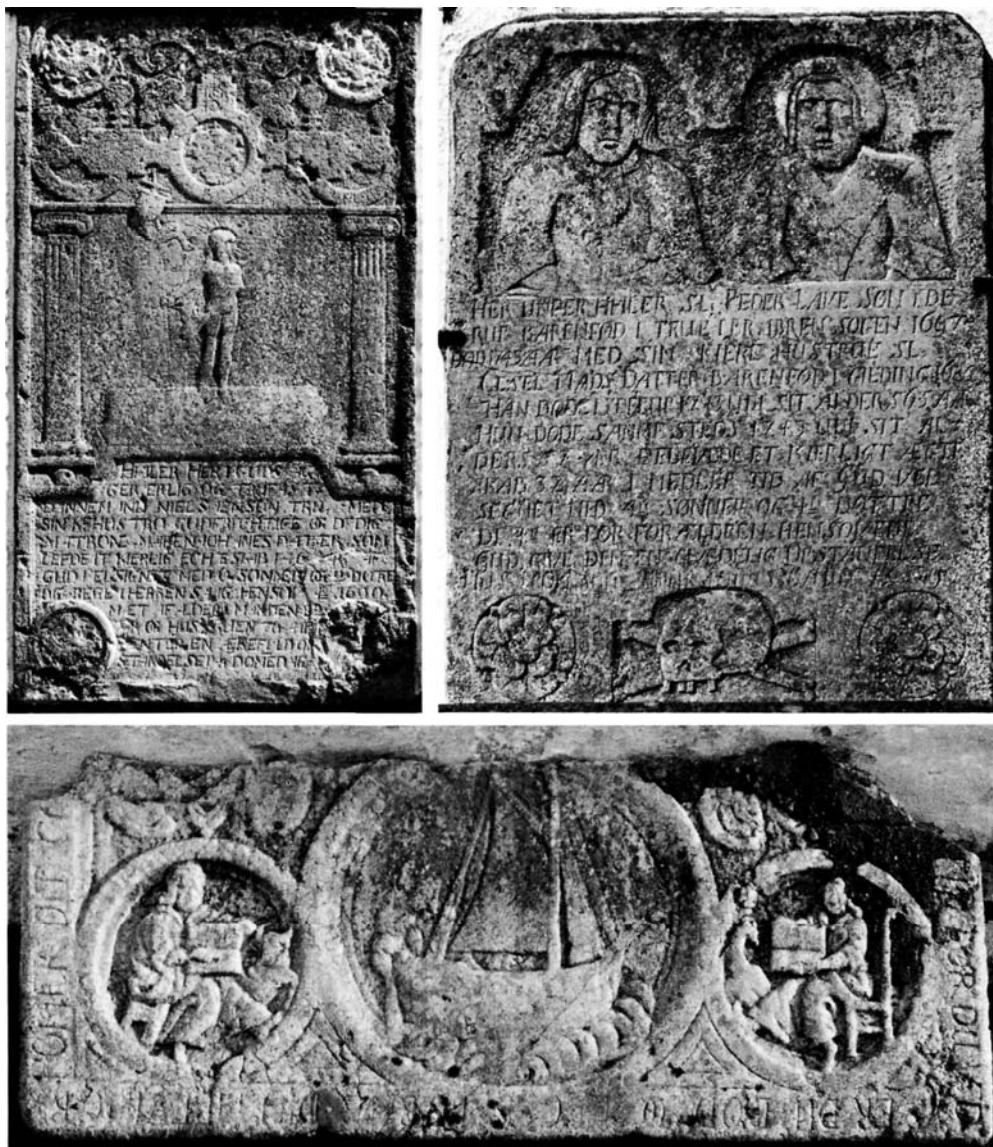
Fig. 19. Brabrand. Romansk gravsten med optrukne bogstaver (p. 1540). — *Romanesque tombstone with touched-up lettering.*

GRAVMINDER

†*Epitaf*, 1841 omtalt som forfaldent³¹, blev antagelig året efter²⁴ solgt på auktion⁸. Ifølge en mundtlig beretning, noteret i synsprotokollen 1862, var en hel præstefamilie afbildet; ophængt på kirkens nordvæg.

Gravsten. 1) (Fig. 19), romansk, af grovkornet, rødlig granit, 171 x 66 cm og ca. 33 cm tyk ved fodenden, affaset på alle sider. Røde processionskors og de 10—12 cm høje bogstaver, majuskler og enkelte uncialer, er indhugget: »Hac clavsus petra/cvm/xro(Christo) regnet in /ethra« (»gid den, der ligger indesluttet under denne sten, må herske med Kristus i himlen«). Såvel indskriftens ordlyd som dens versform (hexameter) synes at tyde på gejstlig medvirken ved fremstillingen⁵³. Indmuret i skibets sydside ved det sydvestre hjørne lige over syldstenene, hvor den ligeledes omtales af Resen⁵⁴.

2) (Fig. 20), 1600'ernes begyndelse, med sekundær indskrift 1691-92. Lys-grå kalksten, 188 x 109 cm, nedre heraldisk venstre hjørne ødelagt og i øvrigt ret slidt. Hjørnecirkler med evangelistsymboler, der foran sig holder skrift-bånd. Stenens kartoucheværk foroven omslutter et skjold, der antagelig har båret ejerens nu udslidte initialer; herover Jesumonogram. I midtfeltet den opstandne Kristus stående på graven mellem joniske søjler, hvis baser hviler på kugler. I fodfeltet den sekundære, fordybede versalindskrift: »Hviler her i Guds agger erlig og trofast dannemand Niels lensøn Tru, med sin k: hustru« Maren Johaness datter, som levede »it kjerlig egteskab« i 46 år (seks sønner og to døtre); begge døde 1690, han 82 år, hun 76 år gl. Den velhuggede renæssancesten er rimeligvis identisk med den gamle ligsten uden bogstaver, som 1691/92 solgtes for 9 sl. dlr. fra Århus Vor Frue til Jens Nielsen i True⁵⁵, formodentlig en søn af afdøde. Ved ligkapellet⁵⁶.

H. J. 1968

Fig. 20—22. Brabrand. Gravsten. 20. Nr. 2, med sekundær indskrift 1691—92 (p. 1540). 21. Nr. 7, over Peder Lavesen Yderup og hustru, begge døde 1743 (p. 1542). 22. Brudstykke af barok gravsten, nr. 4 (p. 1542). -- Tombstones. 20. No. 2, with secondary inscription 1691—92. 21. No. 7, c. 1743. 22. Fragment of Baroque tombstone, no. 4.

3) 0. 1625—50, med sekundær indskrift o. 1700. Rødbrun kalksten, 171 x 88 cm, stærkt forvitret, især fignr fremstillingen i stenens øvre halvdel. Under en rundbuet dobbeltarkade, i siderne støttet af volutkonsoller, midtfor af et engle-hoved, står et ægtepar, i trekvartfigur, let vendt mod hinanden. Begge holder

hænderne foran brystet og har rester af runde kraver. Han bærer kappe, hun »plisseret« dragt. I stenens øvre hjørner spor af bladornament. Stenens nedre halvdel rummer den sekundære gravskrift, med fordybede versaler, navnene med store skønskriftsbogstaver, over »Chresten Chrestensøn sneker«, f. 1683, d. 17D, og hustru Karen Iensdatter, f. 1686, d. 17D. »Forbandet være den som fløter denne steen og bøyer retten for den fremmet. Og folket skal sige ammen. 5. mosebog 27. cap. 17 v.«. Op ad det oprindelige skibs sydmur.

4) O. 1650. Tre brudstykker, hver ca. 50 cm høje, af gravsten af hvid kalksten, ca. 130 cm bred. Inden for en ramme med rester af en religiøs indskrift med fordybede versaler har stenen hjørnecirkler med de siddende evangelister og deres tegn, forneden Lukas og Johannes, foroven kun delvis bevaret. Under et trepasformet bueslag båret af bruskbarokke volutkonsoller ses den opstandne Kristus med sejrsfanen stående på graven, flankeret af to romerske soldater. Herunder et stort, ovalt skriftfelt, af hvis versalindskrift nu kun kan læses ». 66 aar. . hustru Karen . .«. Nederst på stenen ovalfelt med sejlbåd (fig. 22). Op ad tårnets nordmur.

5) O. 1717. Tommes Jacobson, f. i True, boede og døde her i Brabrand 1710 i sit 61. år, og hustru Maren Lauridtz Datter, f. »her i byen«, d. 1717 i sit 66. år; i 31 års ægteskab velsignet med otte børn, tre sønner og fem døtre. Herunder kursiverede initialer »R.E.S.B.« og »K.S.D.B.«. Trapezformet, grågul kalksten, 158 x 102—92 cm, med gravskrift, fordybede versaler, der dækker hovedparten af stenens flade. Ornamentikken over og under indskriften er af en art, der hyppigt forekommer i kirkerne i Århus og omegn (jfr. bl.a. S. Oluf p. 1342f. og Lisbjerg p. 1419). Det er forsænkede, ovale hjørnefelter med barokblomster og tilhørende bibelsteder, i venstre nedre hjørne dog med en meningsløs henvisning til Esa. 40,31 i stedet for 40,6. Mellem de øvre ovaler Jesumonogram udført med store skønskriftsbogstaver, mellem de nedre rektangulært felt med øvre, konsolbåren fladbue, hvorunder timeglas og kranium over knogler. Ved ligkapellet⁵⁶.

6) O. 1730. Las Jensøn, f. i Hasle 1659, boede i Aarhus i 29 år, d. i Giellerup 1730 i sit 71. år. Rødbrun kalksten, 129 x 54 cm, de nedre hjørner beskadiget, i øvrigt stærkt slidt, forårsaget af anvendelsen som tærskelsten. Gravskrift med fordybede versaler⁵⁷. I hjørnerne rosetter, mellem de øvre Jesumonogram, udført med store, fordybede skønskriftsbogstaver, mellem de nedre kranium over korslagte knogler. Foran det gamle våbenhus.

7) (Fig. 21), o. 1743. Peder Lave Søn Yderup, f. i True i Brabren(!) sogn 1697(!), d. 1743, og hustru Cesel Mads Datter, f. i Gieding 1685. Han døde i Yderup 1743 i sit 65. år, hun samme år og sted i sit 57. år. I 32 års ægteskab fik de fire sønner og fire døtre, af hvilke de fire døde før forældrene. — <>»Mas Peder Søn Anne Tomes Datter Ao. 1740«>. Under dobbeltarkade en naiv frem-

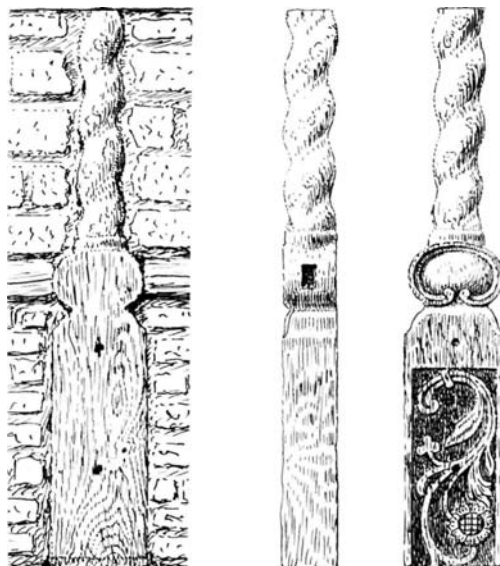

Fig. 23. Brabrand. *Pulpitursøjle(?) indmuret i gården »Engkjær«, nu Truegården, Frilandsmuseet. Tegning 1925, 1:20, af Søren Knudsen (p. 1537). *Column of pew gallery(?) re-used in a farm-house, now in the »Frilandsmuseum« at Sorgenfri.*

stilling af et ægtepar, svarende til sten i Trige (V.-Lisbjerg hrd.); nederst døds-symboler. Indskriften står med indhuggede versaler, tilføjelsen med kursiv. Op ad det oprindelige skibs sydmur.

† Gravsten solgtes 1739 for 3 rdl. til »mad. sal. Poul Sørensons«, til Brabrand kirkegård, fra Århus Vor Frue kirke⁵⁸.

En *låben begravelse*, under vestforlængelsen, blev opfyldt 1844¹⁷.

Kirkegårdsmonument, med indfældet portrætmedaillon, af kornet Alf Tolboe Jensen, død i frihedskampen 29.12.1943. Hejst af hans garnisonskammerater.

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib. Præsteark.: 1808—47. Brabrand og Kasted Libri datici (C 365a—16—17). 1781—1848. Div. dokumenter (C 365a—20). - *Marselisborg godsarkiv*: 1778—1800. Rgsk.ssager (G 322—3). — *Ved embedet*: Synsprotokol 1862ff. — Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed p. 37—39 samt forkortelser p. 42—44.

Nationalmuseet: K. Uldall: Om de danske Landsbykirker I, 1866, 95. — Indberetninger ved sognepræst H. Bloch 1. marts 1856 (romansk gravsten, med tegning heraf, noter om bygning), Magnus Petersen 1889 (korets nordvindue, tavle 1551, døbefont), Chr. Axel Jensen 1907 (noter om altersølv og prædikestol) og 1924 (romanske *†*kalkmalerier, vin-duesmonolit, bygningsnoter), Kristian Due 1919 (prædikestol), Povl Jensen 1923 (forundersøgelse af prædikestol, altertavle), C. M. Smidt og E. Rothe 1924 (*†*kalkmalerier), Hugo Johannsen 1968 (gravminder) og Vibeke Michelsen 1968 (inventar).

Notebøger i NM: Søren Abildgaard V, 1770, 1(58 (trætavle, romansk gravsten); N. L. Høyen XV, 1833, 16 (byggningsnoter, altertavle, tegninger af døbefont og romansk gravsten); Henry Petersen I, 1890, 143 (trætavle, font, romansk gravsten); C. M. Smidt LXXI, 1920, 24f. (bygning) og LXXXVIII, 1924, 1 f. (kalkmaleri, romansk vindue, tegning); Povl Jensen VI, 1924—25, 1—8, og XIX (istandsæt, af altertavle og prædikestol).

Opmålinger og tegninger. LA Vib. H. Lønborg-Jensen 1919—25 (ombygning) (664/ 671—14). — NM. H. Lønborg-Jensen 1923 (ombygning); Jørgen og Kaj Schmidt 1967— 69 (udvidelse). — JB. Løffler 1877 (romansk gravsten), Magnus Petersen 1889 (korets nordmur med korbuekragssten, romansk vindue, alterkalkens fod, font, tavle 1551), Peter Holm og Søren Knudsen 1925 (*pulpitursøjler(?)).

Litteratur: A. Bartholdy Møller: Erindringer fra en 40årig præstegerning i Aarhus stift. Fra Kirkehus og Skolestue i Aarhus Stift I, Aarhus 1936, 76—77. August F. Schmidt: Brabrand og Aarslev Sognes Historie I-VII, Brabrand 1937—55; samme: Brabrand og Aarslev Sognes Historie, Brabrand 1962. Povl Rasmussen: Fra de gamle Tingbøger (1707 og 1710), i August F. Schmidt: Brabrand etc. VI, 1950, 7—8. MeddÅSt. X, 1972, 34—36.

Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse ved Kjeld de Fine Licht, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen.

¹ ActaPont., nr. 1655 (6. maj 1432). ² Århus domkapitels jordebøger I, udg. af P. Rasmussen 1972, 74; vedr. visitationsretten, se p. 1367. ³ Kronens skøder II, 247; jfr. Skejby, p. 1369. ⁴ Jfr. ØJyHjemst. 1946, 32 f. ⁵ Jfr. p. 1366, ang. friherrernes privilegier. ⁶ LA Vib. Århus bispeark. Kirkernes istandsættelse m.m. 1804—23 (C-1151). ⁷ LA Vib. Århus stiftamts ark. Skiftekommissionsprot. i baron Güldencrones bo 1825—29, 26 ff. (B 6—916); Hasle m.fl. herreders ark. Skøde- og panteprot. 1825—28, fol. 742 (B 58-Sp 10). ⁸ Synsprotokollens kirkebeskrivelse 1862. ⁹ Synsprot. ¹⁰ Note 9; jfr. Aug. F. Schmidt 1962, 105-06. ¹¹ Aug. F. Schmidt VII, 19 og samme 1962, 89. ¹² Vore kirkegårde, 1931—32, 4—7; Aug. F. Schmidt 1962, 92. ¹³ Indb. Chr. Axel Jensen 1924. ¹⁴ Jfr. F. Uldall, ÅrbOldkHist. 1894, 333 og 236, hvor det oplyses, at i et af kirkens vinduer er fundet rester af træramme; V. Koch, i samme, 1898, 63. En overligger med lysningsbredde 50 cm blev 1924 udtaget af indersiden af skibets nordmur, indb. Chr. Axel Jensen 1924. ¹⁵ Ved samme lejlighed forsvandt den tilmurede nordportal, der ifølge Uldall 1866 havde lignende form. I sin indb. 1924 nævner Chr. Axel Jensen imidlertid 18 cm høje kragsten. ¹⁶ Aug. F. Schmidt VII, 19 og 44. ¹⁷ LA Vib. Provsteark. Århus købstad og Hasle hrd. 1807 54. Synsprot. for kirker og præstegårde (C 24—5). ¹⁸ Note 9; Uldall 1866 skriver, at »Aarstallene paa Stolestaderne kunne ogsaa henvise til at denne Formodning nok kan have sin Rimelighed«. ¹⁹ BA. DaKanc. Koncepter og indlæg til sjællandske registre 1701, nr. 73. ²⁰ Afbildet f.eks. Aug. F. Schmidt II, 13. ²¹ LA Vib. Århus bispeark. Kirkesyn 1700—02 (C 3—1166). ²² Aug. F. Schmidt VI, 7—8. ²³ Aug. F. Schmidt VII, 44. ²⁴ LA Vib. Århus bispeark. Hasle hrd. Brabrand-Kasted 1686—1844 (C 3—586). ²⁵ Aug. F. Schmidt VI, 7 og 11. ²⁶ LA Vib. Århus bispeark. Kirke- og præstegårdssyn 1830—35 (C 3—1177) og Brabrand præsteark. Brabrand-Kasted. Liber daticus til 1847. ²⁷ MeddÅSt. X, 1972, 34—36; j. nr. 525/69 i NMs arkiv. ²⁸ Jfr. kirkerne i Tulstrup (Gern hrd.), Ølsted (V. Lisbjerg hrd.) og Ov-sted (Voer hrd.). ²⁹ Kladde til indb. i notebog VI, 1—8 og XIX. ³⁰ Det har måske som motiv haft »en korsfæstet Kristusfigur«, idet en tidligere tavle med en sådan »aftegnings« forgæves var eftersøgt på våbenhusloftet, hvor den ifølge synsprot. (note 9) skulle have været opbevaret. ³¹ LA Vib. Århus bispeark. Forsk. indb. 1838—46 (G 3.1515). ³² Jfr. Høyens notebog XV, 1833, 16. Gebauer var på dette tidspunkt tegnelærer i Århus. 1831 malede han et billede af Brabrand so (jfr. p. 1524) og har formodentlig samtidigt besøgt præstefamilien i Brabrand; jfr. note 20 og Aug. F. Schmidt III, 67ff. ³³ LA Vib. Brabrand præsteark. 1781 1848. Div. dok. ³⁴ Synet (note 9) godkendte 1891 en skitse hertil af kunstneren, hvis arbejde udstilledes på Charlottenborg, før det 1895 ophængtes.

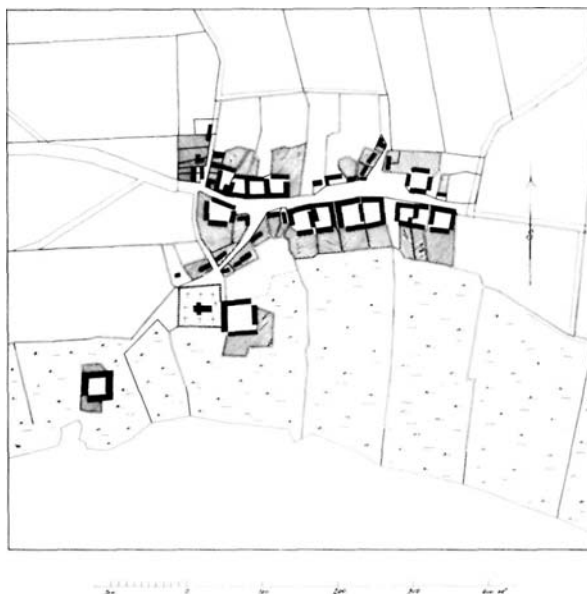

Fig. 24. Brabrand 1:10000. Målt 1816 af J. R. Møller; udstykninger medtaget til 1860. — *Map of the village 1816.*

Altartavlerammen malet af samme; jfr. Aug. F. Schmidt II, 25 og III, 74f.³⁵ Jfr. Hans Pedersen Horsens: *Catalogus* fol. 19 r. (Østjysk Hjemstavn 11. årg. 1946, 33): 1551 gav biskop Ove Bille en fin, forgyldt kalk til evig besiddelse ved kirkens præst, Philip de Prato.³⁶ 1710 (note 22) var kalk og disk forgyldte, 1864 (note 9) fik kalken indv. forgyldning samt på en 1 tomme bred rand foroven.³⁷ Barneansigterne sjældent forekommende, jfr. dog kalken i Store Arden, Ålborg amt, fra 1569.³⁸ DK Kbh. By III, 241.³⁹ LA Vib. Brabrand præsteark. Liber daticus til 1847.⁴⁰ Ifølge Magnus Petersens indb. 1886.⁴¹ Jfr. Århus domkirke p. 921, muret begravelse nr. 2; mesterstempet verificeret af Povl Halkjær Kristensen, NM. - HNG var mester 1682—1717.⁴² En anden dørføj, flammet i sparremønster, anbragt i det såkaldte enkesæde, sagdes at stamme fra kirken; Aug. F. Schmidt II, 88.⁴³ I Hasle herredsbog 1661 (LA Vib. Århus bispeark. (C 3—1083) omtales de tre første præster efter reformationen, hr. Mogens, Hr. Jens og hr. Niels Morsing; jfr. note 4.⁴⁴ Det bevarede navn står med forgyldt fraktur, hvilket tyder på, at hele indskriften er senere opmalet.⁴⁵ Stolperne, i folkemunde kaldet »Englene i Engkjær«, og som mentes at beskytte mod ildebrand, er omtalt og aftegnet i breve 1912—14 (i NM) fra Søren Knudsen, Brabrand og Peter Holm, Århus; sidstnævnte beretter desuden, at man ved gårdens reparation o. 1890 fjernede en stolpe med »et engle-hoved mellem to vinger«. Ved genanvendelsen er søjlerne afskåret foroven og den ene stolpe tillige råt afhugget i den ene side. De findes opstillet i en bindingsværkssvæg mellem hønsehus og henholdsvis herberg og foderlo i gårdens staldlænge. Jfr. Aug. F. Schmidt II, 46 og Bjarne Stoklund: *Truegården*. Faglig læsning. 33. årg. Ny serie nr. 32, 2. udg. 1965.⁴⁶ A. C. Zachariasen: *Fortegn. over leverede orgler* (i Den danske Orgelregistrants arkiv). Orglet var skænket af gårdejer Jens Holm og hustru, Gjellerup (Aug. F. Schmidt II, 27).¹⁷ Hasle herredsbog 1661 (note 43); jfr. Resen p. 117, der fejlagtigt har placeringen »på altret«, saml. Erich Pontoppidan: *Danske Atlas* IV, 1768, 113.⁴⁸ Magnus Petersens indb. og tegning i NM, jfr. korrespondance i NM.⁴⁹ Maleriet købt på auktion

og skænket af tandlæge Per Kjærholm, Århus (Aug. F. Schmidt II, 27).⁵⁰ Meddelt af Peter Holm i brev af 7. febr. 1914 (NM); jfr. note 45.⁵¹ Theodor Hach: Lübecker Glockenkunde, Lübeck 1913, 252.⁵² RA. Reg. 108A, nr. 21. Fortegn, over indkrævede klokker 1528—29.⁵³ Poul Rasmussen har (note 4) påpeget det beslægtede ordvalg på den her nævnte sten og den over biskop Ro Mogensen, død 1423, i Århus domkirke (jfr. p. 756, nr. 5).⁵⁴ P. 117, med (ubehjælpssom) aftegning; tegning desuden i brev fra pastor H. Bloch 1. marts 1856 (NM).⁵⁵ LA Vib. Århus Vor Frue, kirkeinsp.ark. Rgsk. 1656—93 (C 618—2).⁵⁶ Vedr. tidligere placering, se Aug. F. Schmidt II. 33.⁵⁷ Læsningen suppleret efter JYSaml. 3. rk. VI, 394.⁵⁸ LA Vib. Århus Vor Frue, kirkeinsp.ark. Rgsk. 1725—86 (C 618—4).

V. M. 1968

Fig. 25. Brabrand. Stempel for Århusgørtleren Hans Nielsen Gotlænder, på dåbsfad 1686 (p. 1534). — *Mark of the Århus brass moulder Hans Nielsen (Gotlænder on the baptismal dish 1686.*

SUMMARY

What was the village of Brabrand lying a few miles west of Århus has developed into a suburb over the past few decades. This change and the increase in the population have substantially left their mark on the church (dedicated to St. Martin) as this has been altered and enlarged so many times that only with difficulty is it possible to detect the remains of the original building. As the cross-hatched area in the ground-plan (fig. 4) shows, the chancel and the east part of the nave are all that is preserved of the first stone-built church on the site. This section of the building, which may well date back to the latter half of the 12th century, is built of rough and split granite bould-

ers (fig. 6). A couple of original windows are still to be found in the chancel (cf. fig. 4) and there are moulded imposts in the chancel arch (p. 1368, fig. 4). The relatively solid brick masonry at the west end of the earlier part of the church seems to indicate that a tower, which has since disappeared, was added to the nave in the Late Middle Ages. A porch, of which a few remains may have been included in the present extension for the altar, possibly dates from the same period. Formerly a wooden spire rose above the west end of the church (cf. fig. 1), but was replaced 1880 by the present tower in its Neo-Romanesque style. 1924—25 the church was thoroughly rebuilt and to the north side of the nave was added a large extension two bays long with a porch. This change involved a 90° turn in the orientation of the church, since the altar was set up in an annex on the south side of the original nave. A further extension was undertaken 1969—70.

Every wall in the chancel shows traces of *murals*, but it was on the north wall that a fairly large fragment (fig. 7), since covered once more with whitewash, was found with a figured scene within a banded frame. This has been interpreted by some as Sam-son tearing down the gate of the city of Gaza, by others as Moses coming down the mountain with the Tablets of the Law.

The *furniture* was both restored and added to when a considerable rebuilding programme took place in 1924—25. This involved particularly the altarpiece which had been decorated by Per glarmester (»glazier«) in 1595 and is related to a group of altar-pieces found around Veng (Hjlemslev district). A former altarpiece painting was produced by the animal painter C. D. Gebauer (cf. p. 1324). The chalice (fig. 11) was donated 1551 by Bishop Ove Bille (1520—36), as indicated by a tablet inscribed in Latin (fig. 17). A cross embroidered in gold and silver is preserved from the back of a chasuble, now disappeared, dating back to c. 1725 (fig. 12). The pewter dish of the granite Romanesque baptismal font (fig. 13) was made 1686 by Hans Nielsen Gotlender, who worked in Århus, and donated to the church by the patron, Constantin von Marselis, and his wife Sofia Elisabeth Carisius (cf. p. 859ff). The pulpit (fig. 15) from c. 1650 is from the same workshop as the pulpits in Åby (p. 1444) and Trige. The bell (fig. 18) was cast 1744 by Lorenz Strahlborn of Lübeck. Of the *tombstones* a Romanesque granite stone (fig. 19) is of special interest with its Latin inscription.

GJELLERUP KIRKE

Midlertidig kirkesal i bycentret indviet 1973. Kirken, tegnet af Knud Blach Petersen, indviet 6. juni 1976; på samme dag oprettedes ifølge kgl. resolution af 27. november 1975 Gjellerup kirkedistrikt omfattende den østlige del af Brabrand sogn. Gjellerup sogn etableret ved kgl. resolution af 26. februar 1977.

Litteratur: MeddÅSt. XII, 1974, 52—53; XIV, 1976, 16 og 41 44; XV, 1977, 45—49; Arkitektur XXI, 1977, 242—48.